

OBRAZ / KOMUNIKACE / JEDNÁNÍ

Raspie rady **Pr**oboszczadcy poruczył ty tiom z
 Czeredemca gungto take byl sparmu porucal
 Duto u lasuge kczal Ondiel bogi wznesl go
 ko w polobietzie den smatky bozie donobes
 wretie w lazal genui hrozne a dnmie wide
 nie a napominal gego aby sie szzechow
 csonal a take Dize wystrzegal **Pa**la Sed

I Dho l ma
 czasu kocz
 bierkme w lluzce.
 diabel genz bloda
 kochoby pozniel.
 a offeruige ludem
 pladkosi wnucz
 to sie z lucz tacz
 kocz przednem
 danno bierkme

poluffeni pkrze meho. Oni wssal przemozeni
 Okrze pomocz bozie milofa a zbudil ludi kczyme
 a przeobrazene kocz pkrze sie nemozla a gesso
 Daze nasscho nalazoy den sie prziozriemachu
 Aby nas ostzely prawe lbofodo kubenfome
 a smulstome sebedi. A tak smodoni od przioz
 raczenych bierkme przeobrazeni s prziozra
 czonymi spocom otocz nas melbelmi podlu
 kem czasu zowize sie nagestu ku sparmie
 snami y przigiedecame do geone wosy gme
 nem **B**arenez **B**iskupstwie **S**parmenfkeho

Sny mezi obrazem a textem /

Tomáš Borovský, Radka Nokkala Miltová
a kolektiv

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Publikace byla vydána jako součást řešení projektu Grantové agentury České republiky reg. č. 14-36521G Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání; realizovaného Masarykovou univerzitou v Brně a Univerzitou Palackého v Olomouci.

Recenzovali:

Mgr. Robert Novotný, Ph.D.

PhDr. Štěpán Vácha, Ph.D.

© Tomáš Borovský, Radka Nokkala Miltová a kolektiv, 2016

Cover and typo © Jan Kubeš, 2016

© Masarykova univerzita, 2016

Všechna práva vyhrazena

ISBN 978-80-7422-511-6

Obsah

Sny mezi obrazem a textem	7
/ TOMÁŠ BOROVSÝ – RADKA NOKKALA MILTOVÁ	
Nebeský žebřík ve snu svatého Romualda	16
/ JAN STEJSKAL	
Sny českého středověku a sen Karla IV.	28
/ MARTIN NODL	
Zvíře a sen / Zvířecí symbolika ve snáři Vavřince z Březové	39
/ TOMÁŠ BOROVSÝ	
Staročeské rukopisy snáře Vavřince z Březové	53
/ MICHAL HOŘEJŠÍ	
Grafika torza Snáře Václava Hájka z Libočan	72
/ PAVEL KOSEK	
Komentář k lunárnímu snu Johannese Keplera	92
/ ADRIANA ŠMEJKALOVÁ	
Spánek, sen a smrt v pohřebních kázáních raného novověku aneb Sen o věži, žebříku a kurfiřtovi	104
/ RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ	
Božstva noci, spánku a snu v raném novověku	116
/ RADKA NOKKALA MILTOVÁ	
Obrazná zkušenost snu	129
/ MILENA BARTLOVÁ	
<i>Seznam vyobrazení</i>	138
<i>Bibliografie</i>	140
<i>Jmenný rejstřík</i>	154
<i>Summary</i>	157

Sny mezi obrazem a textem /

Tomáš Borovský – Radka Nokkala Miltová

Sny neoddělitelně provázejí lidskou existenci od samotných jejích počátků. Poutají k sobě stálou pozornost, zneklidňují i nabízejí útěchu, provokují svou nejednoznačností k hledání interpretací snových výjevů i odpovědi na věčnou a nezodpověditelnou otázku, odkud vlastně přicházejí. Jsou sny poselstvím vyšších sil, které směřují chod tohoto světa a prostřednictvím snů napovídají lidem, jak se v něm orientovat, nebo jen prostým odrazem denních zážitků a fyziologických pochodů jedince? Je snící pasivním objektem snových sdělení, tak jako hrdinové homérských eposů, k nimž ve spánku promlouvají bohové či přicházejí duše zabitých, nebo je sám tvořivým subjektem snu, rodícího se ze smyslových vjemů a fantazie, jak soudil Aristoteles?¹

Archaické a předmoderní společnosti se klonily k prvé odpovědi. Sen proto v jejich pojmání byl záležitostí netoliko snícího, nýbrž celé komunity, do níž jedinec patřil. Přinášel sdělení, jež ovlivňovala život a další směřování daného společenství, mohl hrát významnou roli při rozhodování o podstatných otázkách. Sen jako součást bdělého života byl jednoznačně orientován do budoucna a určoval příští kroky členů komunity.² Protencionalita snů či přímo možnost věštit z nich budoucnost vcelku pochopitelně přitahovaly ke snům velkou pozornost.

Široké spektrum snů si ovšem logicky vynutilo vznik jejich různých klasifikací. Ne každý sen přicházel od Boha (bohů); takových byla pouze menšina. V době spánku polevuje ostražitost mysli a těchto chvil využívá ďábel ke svým pokušením a útočí na nechráněné tělo a zranitelnou duši. Mezi protikladnými póly božských a ďábelských snů se otevíral prostor pro sny individuální, odrážející a vyjadřující zážitky, pohnutí a tužby jedince. Rozlišení snů a jejich výklad ale nebyly úkolem snícího. Již starověké společnosti využívaly kvalifikovaných vykladačů, jejichž úlohu přejala ve středověku

---

1 Mikeš, Vladimír: *Sen ve starém Řecku*. In: Starý, J. – Hrdlička, J. (eds.): *Spánek a sny*. Praha 2008 (= Svět archaických kultur 3), s. 149–172; Dodds, Eric Robertson: *Řeckové a iracionálno*. Praha 2000, s. 134–135.

2 Srov. například Lévy-Bruhl, Lucien: *Myšlení člověka primitivního*. Praha 1999, s. 71–90.

církev.³ Duchovní rozhodovali o povaze snu, o tom, které sny si zaslouží pozornost a které naopak upadnou v zapomnění, o tom, ke komu promlouvá ve snech Bůh a koho pokouší ďábel. Také sny jsou podřizovány autoritě výkladu – řádu diskursu.⁴

Odkouzlení světa se nutně dotklo také pojmání snů. Zmechanizovaný svět, který nebeský hodinář sestrojil jako stroj fungující podle obecných zákonitostí, neponechával prostor pro sny, jejichž původcem by byl někdo jiný než sám snící subjekt.⁵ Příčiny snů byly hledány přednostně ve fyziologických stavech a v osobním ustrojení, a tak „*kdo je hněvivý, sní jen o hrách, bitvách a objetí; flegmatikovi se vždycky zdá, že je ve vodě*“, soudil roku 1597 francouzský královský lékař André du Laurens.⁶ Snaha uchopit sen výlučně racionalisticky a mechanisticky však nedokázala zcela překonat přetrvávající víru v mystické významy snů ani se prosadit tváří v tvář lidové kultuře s její důvěrou ve snová poselství.⁷ Druhou a neoddelitelnou tvář nastupujícího věku rozumu tak představuje rozmach lidových snářů, jež navazují na starší tradici sahající až do starověku a přisuzují snovým motivům konkrétní významy. V napětí mezi odmítáním jakéhokoli metafyzického přesahu snů a intenzivní, znejistující hloubkou snového prožitku konkrétního člověka začíná proces individualizace a internalizace snů.

Sny a jejich význam pro snícího jedince byly bezesporu jedním z činitelů, který působil při etablování moderní psychologie jako svébytného vědního oboru v závěru 19. století. O zakladatelském díle příborského rodáka Sigmunda Freuda není nutné se širě rozepisovat. Jeho pojetí snů jako výsledku konfliktu mezi vědomím a nevědomím, v němž jsou symbolicky vyjadřovány skryté a potlačované tužby snícího či zážitky z dětství, potvrdilo obrat ve výkladu snů od společnosti k snícímu jedinci.⁸ Freud si uvědomil léčebný potenciál snů,

3 Stručný základní přehled pojmání snů ve středověku podává Le Goff, Jacques: *Sny*. In: týž – Schmitt, J.-C. (eds.): *Encyklopedie středověku*. Praha 2002, s. 690–703. Wittmer-Butsch, Maria Elisabeth: *Zur Bedeutung von Schlaf und Traum im Mittelalter*. Krems 1990, kapitoly III a IV.

4 Foucault, Michel: *Diskurs, autor, genealogie*. Praha 1994, zejména s. 11–16.

5 Srov. ale interpretaci zápisů tří Descartových snů z raného období, která ukazuje, nakolik byl ovlivněn staršími přístupy ke snům a jejich původu. Thein, Karel: *Descartovy sny*. In: Starý, J. – Hrdlička, J. (eds.): *Spánek a sny*. Praha 2008 (= Svět archaických kultur 3), s. 241–255.

6 Citováno podle Foucault, Michel: *Sen a obraznost*. Liberec 1995, s. 32.

7 S důrazem na rozdílné aspekty snové kultury Gantet, Claire: *Der Traum in der Frühen Neuzeit. Ansätze zu einer kulturellen Wissenschaftsgeschichte*. Berlin – New York 2010; Plane, Ann Marie – Tuttle, Leslie (eds.): *Dreams, Dreamers and Visions. The Early Modern Atlantic World*. Pennsylvania 2013; Hodgkin, Katharine – O’Callaghan, Michelle – Wiseman, Sue J. (eds.): *Reading the Early Modern Dream. The Terrors of the Night*. New York – London 2014.

8 Srov. Grubrich-Simitis, Ilse: *How Freud Wrote and Revised His Interpretation of Dreams*:

této „*královské cesty do nevědomí*“, a role vykladačských autorit se chopili psychologové a psychotherapeuti. Bez ohledu na rozdílné přístupy, ať již hovoříme o Carlu Gustavu Jungovi, Medardu Bossovi, či o Calvinu Springneru Hallovi, sen zůstává vysoce privátním vyjádřením významů, jež se vztahují přednostně ke snícimu, a jeho výklad neopouští diskrétní prostor mezi snícím a povoláním interpretem s universitním diplomem.⁹

Svěřením snů do rukou psychologů bychom pochopitelně snění v moderní době nepříjemně zúžili. Sen žil a žije i mimo publikace z oboru psychologie. Přestal ale být návodem k orientaci v přítomnosti a vodítkem do budoucna a místo toho převzal úlohu inspirace. Pro doklady můžeme sáhnout do výtvarného umění, literatury, ale i vědy. William Blake a jeho básnická a malířská díla, Samuel Taylor Coleridge, jemuž prý verše známé poémy *Kublajchán* přinesl sen, surrealisté, Jana Heffernanová s trilogií *Příběh cesty na Sever*, sestavenou ze záznamů navazujících snů, Friedrich August Kekulé a objev cyklické struktury benzenu – to vše jsou víceméně nahodile vybrané příklady snových inspirací, které ukazují, nakolik sny ovlivňují i dobu moderní a postmoderní. Racionalizace světa vedla nejednoho autora k hledání hlubších pravd a významů právě v nevědomém a uvolněném světě snění. „*Tuto svobodu interpretace, vlastní životu snícimu, bdělý život nemá, [...] všechno naše takzvané vědomí je více či méně fantazijní komentář k nevědomému, možná nepoznatelnému, avšak cítěnému textu*“, říká Friedrich Nietzsche roku 1881 v *Ranních červáncích*.¹⁰

Historikové a historici umění středověku a raného novověku však stojí před podstatně užší pramennou základnou než ti, kteří se zabývají sny v moderní době. Záznamy, které mají k dispozici, nepředstavují živou a bezprostřední reflexi snu (při níž ale sen i tak projde přes několik filtračních mřížek), nýbrž stylizovaná líčení odpovídající dobovému diskursu snění. O kultuře snění možná více než samotné zmínky o konkrétních snech vypovídají související texty – církevní nařízení, komentáře autorit, snáře, narativní prameny vřazující sen do kontextu jednání. Vzhledem k tématu naší knihy nelze opomenout obrazy, avšak i zde bychom mohli pronést podobná slova, vždyť první záznam konkrétního snu z ruky snícího jedince představuje až apokalyptické snové vidění Albrechta Dürera z června roku 1525. I poté zachycení snové zkušenosti náleží

Conflicts around the Subjective Origins of the Book of Century. In: Pick, D. – Roper, L. (eds.): *Dreams and History. The Interpretation of Dreams from Ancient Greece to Modern Psychoanalysis*. London – New York 2004, s. 23–36.

9 K proměnám psychologie ve 20. století Hunt, Morton: *Dějiny psychologie*. Praha 2015, část druhá a třetí.

10 Nietzsche, Friedrich: *Ranní červánky. Myšlenky o morálních předsudcích*. Praha 2004, s. 80–81.

mezi naprosto výjimečné artefakty, jak dokládá například kresba Giovanniho Antonia Dosia, reflektující Dantem inspirovanou snovou imaginací z 16. dubna 1564.¹¹ Nicméně i „sny umělců“ podléhaly stylizaci, neboť byly spojovány se zdrojem umělecké inspirace, jak ukazuje traktát Giuseppeho Marii Mitelliho *Alfabeto in sogno*, publikovaný v Bologni roku 1683. Mitelliho slovy přichází umělecká invence ve snech, na křídlech boha spánku Morphea.¹² To vše pochopitelně předurčuje otázky, které si nad sny a sněním v předmoderní době můžeme klást.

Nelze na tomto místě podat úplný katalog témat, která se v bádání o snech objevila. Výstupy zahraničních výzkumů z posledních let jsou již rozsáhlé a dále utěšeně narůstají. Zastavme se spíše alespoň stručnou evidencí u několika vybraných problémů, jež se historické a uměleckohistorické bádání pokusilo vyřešit a které ovlivnily i naši knihu. V prvé řadě je to vlastní vymezení snu. Pro středověkého a do značné míry i raněnovověkého člověka byla podstatná odpověď na otázku, jaká je hranice mezi snem a mystickými vizemi. Diference „*somnium*“ versus „*visio*“ hrála v raněstředověkém myšlení významnou roli, přestože „*rozhraní mezi nimi je velmi křehké*“.¹³ Vidění v bdělém stavu se však postupně stávala výsadou vyvolených, proroků a světců,¹⁴ zatímco noční snění bylo v tomto ohledu „demokratičtější“, ale rovněž nebezpečnější.¹⁵ Bylo třeba vytvořit základní kategorizační systém snů z hlediska jejich původu a postavení snícího. Středověké systémy čerpaly z pozdní antiky, ovšem uzpůsobily si Macrobiův komentář k Ciceronovu pojednání *Somnium Scipionis* svému obrazu – a z Macrobiova textu se stalo jedno z nejdůležitějších děl s tématem snu až do renesance.¹⁶

Kategorizace a klasifikace snů patří k podstatným prvkům předmoderní kultury snění a vedou k dalším otázkám. Hovoříme-li o kultuře snění, pak mlčky

11 Cecchi, Alessandro: *Giovanni Antonio Dosio* [...]. *Un sogno*. In: Rabbi Bernard, C. – Cecchi, A. – Hersant, Y. (eds.): *Il Sogno nel Rinascimento*. Firenze 2013, s. 142–143.

12 Ruvoldt, Maria: *Michelangelo's Dream*. *The Art Bulletin* 85, 2003, č. 1, s. 86–113, zde s. 107–108.

13 Le Goff, Jacques: *Křesťanství a sny*. In: týž: *Středověká imaginace*. Praha 1998, s. 240–281, citát s. 241. Odlišně Keskiäho, Jesse: *Dreams and Visions in the Early Middle Ages. The Reception and Use of Patristic Ideas, 400–900*. Cambridge 2015.

14 Dinzelsbacher, Peter: *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*. Stuttgart 1981; týž: *Revelationes*. Turnhout 1991; týž: *Himmel, Hölle, Heilige. Visionen und Kunst im Mittelalter*. Darmstadt 2002. Na příkladu Hildegardy z Bingen, Alžběty z Schönau a Ruperta z Deutz u pojednal téma Schmitt, Jean-Claude: *Le corp des images. Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge*. Paris 2002, s. 323–344.

15 Boiadjev, Tzotcho: *Die Nacht im Mittelalter*. Würzburg 2003, s. 397–409.

16 Le Goff, J.: *Křesťanství a sny*, s. 249. Srov. také Schmitt, Jean-Claude: *Le corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale*. Paris 2001, s. 297–305.

přijímáme předpoklad, že každá doba a každá kultura mají nejen své rozlišování snů, ale i své sny, vyznačující se specifickými motivy, výjevy, jazykem obrazů a jejich interpretací, zkrátka určitou snovou topologií. Hledání sjednocující epistémé snů v západním křesťanském světě snad může překlenout tradiční rozlišování vysoké a nízké kultury¹⁷ a pojmenovat základní prvky snění v evropském středověku a raném novověku, nemůže ale opomenout, že sny propojovaly západní kulturu nejprve s arabskými¹⁸ a řeckými (byzantskými) vlivy a že o něco později pronikání za oceán a setkávání s neznámým světem ovlivnilo i snění Evropanů.¹⁹ Již jen cesta základní snářové příručky z byzantského prostředí do středověké Evropy a její ochotná recepce ukazují pozoruhodné shody ve vnímání snů v rozdílných prostředích.²⁰ Hovoříme-li ovšem o různých prostředích, nelze pominout úlohu snu v konverzích ke křesťanství. Dostatečně známý je sen matky svatého Augustina Moniky, který předpověděl budoucí svatost jejího syna. Sen vedl k pravé víře i další konvertity, například kolínského žida Hermana v první půli 12. století.²¹ Nemusí jít přímo o konverze od jiné víry ke křesťanství; sen vyznačoval i konverzi vnitřní, od života hříšného k duchovnímu. Pod vlivem snu se zřekl předchozího světského života svatý František a vydal se na cestu pokory.²²

Myšlení o snech se pochopitelně proměňovalo i v rámci samotného západního světa, nejprve s nástupem křesťanství, poté s recepcí aristotelismu a posléze s rozmachem empirické vědy. Kulturní dějiny snů jistě představují velmi ambiciózní ideu, o tom, že sny patří do dějin vědění, však netřeba pochybovat.²³ Performativní moc snů se neomezovala na jednání vyvolených osob (světců, panovníků), sny představovaly jedno z témat teologického myšlení a universitních polemik. Tak je využil například svatý Bonaventura k obhajobě františkánského řádu proti aristotelským naturalistickým pozicím dominikánů.²⁴

17 Kruger, Steven F.: *Dreaming in the Middle Ages*. Cambridge 1992, s. 14–16.

18 Ostránský, Bronislav: *Arabská oneirokritika ve středověku a v současnosti*. Praha 2005.

19 Srov. Plane, A. M. – Tuttle, L. (eds.): *Dreams, Dreamers and Visions*, část II.

20 Camozzi Pistoja, Ambrogio: *The Oneirocriticon of Achmet in the West. A Contribution towards an Edition of Leo Tuscus' Translation*. *Studi Medievali* 55, 2014, s. 719–758.

21 Schmitt, Jean-Claude: *Konverze Hermanna Žida*. Praha 2010.

22 Interpretaci Františkovy konverze přináší Le Goff, Jacques: *Svatý František z Assisi*. Praha 2004, s. 45–51.

23 Tak přistupuje ke snům Gantet, C.: *Der Traum in der Frühen Neuzeit*. O komplexní pohled se pokusila též Wittmer-Butsch, M. E.: *Zur Bedeutung von Schlaf und Traum im Mittelalter*.

24 Lerner, Robert E.: *Himmelsvision oder Sinnendelirium? Franziskaner und Professoren als Traumdeuter im Paris des 13. Jahrhundert*. München 1995, s. 20–21, 24–26.

Snové příběhy využívají topické prvky, ovšem samy sny představují jedno z topoi středověké literatury. Zdají se hrdinům rytířských příběhů, panovníkům, světcům, a to nejen za jejich života, ale i v textech vzniklých dlouho po smrti. Sen jako literární téma samozřejmě prochází celými dějinami literatury od antických počátků až po dnešek, jeho funkce v literárním díle se však proměňuje. „Literární sny“ nám nemohou nahradit sny konkrétní, představují ovšem důležitý prvek snového diskursu.²⁵ Těžko říci, zda byly vytvářeny podle konkrétních snů, nebo zda se pak čtenářům a posluchačům zdály sny inspirované těmito texty, jak kouzelně ukázal Umberto Eco s Adsonovým snem na motivy *Večeře Cyprianovy*.²⁶

Snad totožná slova můžeme říci o ztvárňování snů ve středověkém výtvarném umění a o jejich ikonografii.²⁷ Jean-Claude Schmitt v rozboru zobrazování biblických snů ve středověkých rukopisech pojmenoval hlavní problémy, které jsou s tématem spojeny. Středověký umělec se musel vypořádat s otázkou, jak zachytit materiálními obrazovými prostředky nemateriální sen, jak v jednom vyobrazení vyjádřit různé aspekty snu a dějovou souvislost, jaké místo přisoudit snícímu subjektu atd. Zobrazení snu mělo vyjádřit čtyři základní prvky – snícího ve spánku, snový výjev, jeho význam a nakonec důsledky.²⁸ Podíváme-li se na středověkou a raněnovověkou ikonografii spojenou se sny a snícími, vyvstane nám zpočátku zejména silná tradice prorockých a snových vizí. Podobná náboženská vytržení jsou však většinou spojována s bdělým stavem a především přírknuta pouze vyvoleným osobám. Nejčastější náměty tak představují starozákonní příběhy líčící Jákobův sen nebo výklady snů z úst Josefa (sen faraonův) či Daniela (sen Nebúkadnesarův). Biblická narativní schémata byla pak obohacována o témata z prostředí především žebavých řádů, která přinášela různé snové vize. Figurativní koncepty většinou zachovávají podobnou strukturu se zobrazením spícího/snícího a snu, jak to ukazují slavné Giottovy malby v bazilice sv. Františka v Assisi. Vizually blízké vyznění si zachovávají také panovnické sny. Klíčovou roli mezi nimi sehrával sen Konstantinův z *Legendy pravého*

25 Corbellari, Alain – Tilliette, Jean Yves (eds.): *Le rêve médiéval*. Genève 2007 (konkrétní studie jsou věnovány místu snů v literárních dílech středověku). Literární památky zohledňují také studie ve sborníku Starý, Jiří – Hrdlička, Josef (eds.): *Spánek a sny*. Praha 2008 (= Svět archaických kultur 3).

26 Eco, Umberto: *Jméno růže*. Praha 1988, s. 412–421.

27 Srov. Paravicini Bagliani, Agostino – Stabile, Giorgio (eds.): *Träume im Mittelalter. Ikonologische Studien*. Stuttgart – Zürich 1989.

28 Schmitt, J.-C.: *Le corp des images*, s. 320–321.

kříže, jehož zpodobení proslavila freska Piera della Francesca v chóru kostela sv. Františka v Arezzu.²⁹

Od renesance pak byla snová imaginace více a častěji obohacována o impulsy čerpané z podrobného studia antických textů a uměleckých památek. Kromě samotného motivu spících postav (Venuší apod.) se osoby snících objevují ve znázorněních některých antických mýtů a jednotlivých fází dne, respektive noci. Mnohdy tak vznikaly poutavé a komplikované alegorie, jejichž zpětné dešifrování se stalo předmětem četných studií. Příkladem zajímavé reflexe starověkých zdrojů budiž obraz Battisty Dossiho *Alegorie noci*. Ještě záhadněji pak působily nokturální vize grafických listů Marcantonia Raimondiho či Giorgia Ghisiho, tradičně označované jako *Sen Raffaelův*. V zobrazených monstrech na uvedených dílech se jednoznačně odráží démonická imaginace Boschových děl, která měla výrazný vliv na umění 16. století.³⁰

Pozornost přitahují také speciální alegorie snu ze 16. století, v nichž se snoubí znalost mnoha antických zdrojů, soudobého myšlení a vědeckého poznání. Některá tato díla pravděpodobně zároveň reprezentují morální exemplum boje ctnosti s neřestí a alegorii lidského života. Tohoto výkladu, pochopitelně mnohem sofistikovanějšího, než jak jej definuje pouhé omezení na dualitu ctnosti a hříchu, se dostalo věhlasné Michelangelově kresbě *Sen*, o níž hovoří Giorgio Vasari. Byla známa rovněž díky dalším kopiím, jak ryteckým, tak malovaným. Vybízí k mnohovrstevnatému čtení ve smyslu snu, melancholie, touhy, lásky a božské inspirace a byla následována dalšími alegorickými zpodobeními snu, například z ruky zmíněného Giorgia Vasariho.³¹

Další raněnovověké obrazy většinou pracovaly s podobnými schématy, v nichž byly reflektovány i dobové lékařské a filosofické koncepty. Na personifikaci spánku v slavném kompendiu *Iconologia* od Cesara Ripy vidíme postavu

29 Šmejkalová, Adriana: *Obecné principy zobrazování snů ve vizuální kultuře*. Diplomová práce na FF UK. Praha 2009, s. 41–84.

30 De Tervarent, Guy: *Instances of Flemish Influence in Italian Art*. The Burlington Magazine 85, 1944, s. 290–294; [Aldovini, Laura – Squellati Brizio, Paola:] *Sogni enigmatici e visioni da incubo. Enigmi. Incubi*. In: Rabbi Bernard, C. – Cecchi, A. – Hersant, Y. (eds.): *Il Sogno nel Rinascimento*. Firenze 2013, s. 192–215; Gibson, Walter S.: *Bosch's Dreams: A Response to the Art of Bosch in the Sixteenth Century*. The Art Bulletin 74, 1992, s. 205–218.

31 Gombrich, Ernst Hans: *Sleeper Awake! A Literary Parallel to Michelangelo's Drawing of "The Dream of Human Life"*. In: Gnann, A. – Widauer, H. (eds.): *Festschrift für Konrad Oberhuber*. Milan 2000, s. 130–132; Ruvoldt, M.: *Michelangelo's Dream*; Buck, Stephanie (ed.): *Michelangelo's Dream*. London 2010; [Capreti, Elena – Aldovini, Laura – Cecchi, Alessandro – Mammana, Simona – Vestri, Veronica:] *La vita è sogno. Il disegno di Michelangelo. I sogni del Principe*. In: Rabbi Bernard, C. – Cecchi, A. – Hersant, Y. (eds.): *Il Sogno nel Rinascimento*. Firenze 2013, s. 164–191.

s rohem hojnosti, z něhož stoupá pneuma („dech“) rozptylující mysl. Šlo o životní princip, který byl zobrazován v podobě malých bytostí, tzv. spiritali, a spojován s vánkem či dýcháním. Podle středověkých a renesančních teorií čerpajících z Aristotela a řecké pneumatické školy jeho existence ovlivňuje podvědomé tělesné aktivity. Proniká do lidského organismu skrze smyslové orgány, mísí se s tělesnou vitální silou a žilním i nervovým systémem putuje k srdci, mozku a dalším orgánům. Vyvolává emoční reakce a prožitky různého charakteru: strach, hudební opojení, sexuální touhy, sny a mnohé další stavy mysli a těla.³²

Jak vidno, téma snů lze vnímat různorodou optikou a je užitečné k němu přistupovat z pozice vícera oborů, neboť teprve jejich vzájemné prolnutí umožňuje dospět k plastičtějšímu obrazu dobového diskursu spjatého se sněním. V českém prostředí se problematice snů a jejich vnímání v minulosti nevěnovala větší pozornost, a to na rozdíl od zahraničí. S ohledem na přílišný rozsah problematiky snu se tato kniha koncentruje pouze na její kulturněhistorické aspekty v sepětí s obdobím středověku a raného novověku. Jednotlivé kapitoly se přitom pokoušejí podrobněji vyložit otázky, kterých jsme dotkli se v předchozích řádcích.

Středověké tradice prorockých vizí spjatých s imaginací nebeského žebříku připomene kapitola zaměřená na svatého Romualda, jehož sen lze interpretovat jako nástroj legitimizace. Velká pozornost je pak věnována nejstaršímu česky psanému snáři, mimořádnému dílu pražského lékaře Vavřince z Březové. Jeho analýza je vedena několika směry a využívá přístupů jak kulturněhistorických, tak jazykovědných. S Vavřincovým snářem je integrálně spjat také fenomén panovnického snu, kterému se přikládala značná důležitost. Dokazuje to mimo jiné skutečnost, že český učenec zařadil do svého kompendia i sen Karla IV. ze srpnové noci roku 1333.

Kapitoly zaměřené na Vavřincův snář se neomezují jen na středověk, ale zasahují i do období raného novověku, neboť recepce tohoto snáře dalece přesáhla dobu jeho vzniku. Orientace na tuto periodu přinesla i řadu podnětů k novému uchopení problému snu. V souvislosti s lunárním snem Johanna Keplera se vynořuje téma literárního žánru, jeho funkcí a horizontu čtenářského očekávání. A podobně jako v renesančních alegoriích byla v doteku se snem tematizována

---

32 Dempsey, Charles: *Inventing the Renaissance Putto*. Chapel Hill – London 2001, s. 40–44, 63; Göttler, Christine: *Vapours and Veils: The Edge of the Unseen*. In: táž – Neuber, W. (eds.): *Spirits Unseen. The Representation of Subtle Bodies in Early Modern European Culture*. Leiden – Boston 2008, s. XV–XXV. K tomuto konceptu v rámci soudobých teorií viz například Melanchtonův traktát *De anima*. Gantet, C.: *Der Traum in der Frühen Neuzeit*, s. 88–101.

smrt, i zde se pozornost obrací k této dualitě, a to v textech pohřebních kázání i v ikonografickém zobrazení.

V důsledku absence systematického výzkumu snů, která byla a do značné míry stále zůstává příznakem českého bádání orientovaného na období středověku a raného novověku, nelze v tomto okamžiku předložit pojednání, jež by si mohlo nárokovat status syntetického přehledu. Doufáme však, že právě barvitost přístupů a množství kladených otázek představených v této knize podníká rozvoj bádání nad tímto poutavým fenoménem.

Summary

Dreams between Image and Text

The question of dreams and their perception has not been given much attention in Czech circles in the past, as is shown by the overview of research in the first chapter of our book. The chapters which follow focus on different aspects of dream culture in pre-modern society. In the Middle Ages, just as in the periods which followed, dreams and visions were categorised and subject to theoretical analysis. In connection with this, dream topoi developed, which were used with varying degrees of intensity. One of these is the motif of the so-called heavenly ladder, which appears in texts about St. Romuald († 1027), and which became one of the elements for building up the self-identification tradition in the Camaldolese monastic order. Different dream topoi are captured in the dream of Charles IV recorded by the sovereign himself in his autobiography *Vita Caroli*. Here, thanks to copies of the text in illuminated manuscripts, the option opens up for research into the relationship between the textual and image versions of a particular dream.

Although books of dreams were a widespread genre in the Middle Ages, it seems that only one appeared in Bohemia and Moravia. This was the dream book of Master Laurence of Březová, an adaptation in Czech of a Latin translation of *Oneirocriticon Achmetis* by Leo of Tuscany. Three chapters of the book are devoted to this. The first deals with the problem of animals in the dream book, their hierarchy, allocated significance, function and compares the interpretation of animals in the dream book with other medieval texts (encyclopaedias, councils of animals). The second analyses the two oldest preserved manuscripts of the dream book from the second half of the 15th century, comparing their graphics, structure and language. Both exemplars are not just an adaptation of their original, but also contain an extensive foreword which is the original work of Laurence of Březová, as well as separately worked indexes. The third of these chapters is devoted to the language and graphical form of the printed versions of the dream book, in the print copies issued in the mid-16th century, in 1581 and in 1614. Any differences between these printed copies as well possible differences ordered by the confessions are reviewed.

A different genre is represented by Johannes Kepler's work *The Dream or Lunar Astronomy (Somnium seu Astronomia Lunari)*. Here we may speak of the cosmic dream allegory already used in the ancient world to acquaint people with a scientific thesis, through

which the human mind comes to know the universe and breaks down stereotypes of exact thought. The so-called *narratio fabulosa* is here interwoven with the astronomer's own research, expanding the frontier of human knowledge at the threshold of the modern era, while revealing a new order of the universe. In the early modern period, death as sleep, falling asleep and as dreaming is part of an entire complex of contemporary ideas about death and human life, based on the negation of life in this world, and praise for the next. In funeral sermons death is routinely compared to a sweet sleep or dream, from which true Christians will awake on the day of the Last Judgement. In Lutheran funeral sermons the motif of sleep is furthermore used in contrast to the Catholic idea of the suffering of souls in Purgatory and serves the confessional confrontation of eschatological ideas. A specific example of the use of a dream is the report on the death of Matthäus Ratzenberger, personal physician to Johann Friedrich I, Elector of Saxony, from 1559. The commemorative publication contains the description of the doctor's dream, in which he sees Johann Friedrich stepping on a ladder in the tower and pointing the way (upwards, to heaven), also chosen as part of the confessional and political identity of the departed, in which he does not hesitate to pursue the Elector defeated by the Emperor at Mühlberg, who had not ceased to be a celebrated heroic fighter for the true faith for the Lutheran part of the Holy Roman Empire. In the early modern period the concept of dreams was influenced in a major way by the reception of ancient mythology. In Ovid's description Sleep lies on an ebony bed covered in black sheets, with his children, Dreams, gambolling around. In keeping with this description, the image of Sleep appeared in one of the accompanying fields of the main painting of the goddess Aurora in the bedchamber of the Villa Farnese in Caprarole. In illustrations of mythographical works, in particular by Natale Conti and Vincenzo Cartari, the form of the god of sleep evolved in particular from Philostratus's description, which mentioned his clothing and attributes, and which was retained in the wood engraving illustrations of these fundamental mythographical guides. And this also had an impact on early modern art in Bohemia and Moravia.

The concluding considerations bring us up to the present day. A consideration of the nature of dreams is based on two contemporary Czech artworks: Tomáš Svoboda's film *Like in a Movie* and Vladimír Havlík's exhibition project *From Me*. These conceptual and new-media works allow dreams to be thematised as an internal moving image and to deal with the question of the relationship between words and images within the very structure of a dream and during its recall and storage in memory. Nor is the bizarre nature of the dream moving image with its disconnection from the waking world a consequence of censorship or the confusion which would be peculiar to the psychic sphere beyond the control of waking consciousness, but is a specific way of thinking in images and above all a metaphorical expression using image alone.

Translated by Stuart Roberts

OBRAZ / KOMUNIKACE / JEDNÁNÍ

Sny mezi obrazem a textem /

Tomáš Borovský, Radka Nokkala Miltová a kolektiv

Pro Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů
ve střeoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání
vydalo NLN, s. r. o., Dykova 15, Praha 10,
v roce 2016

Vydání první

Jazyková a odborná redakce Jan Dvořák
Korektury sazby Marcela Drahošová

Na obálce použita iluminace snu Karla IV. ze staročeského překladu
Vita Caroli z roku 1472, Österreichische Nationalbibliothek

Knihu graficky upravil Jan Kubeš
Technická redakce Šárka Křiváková
Sazba písmem Minion Pro Jan Kubeš
Reprodukce Jan Petříček
Tisk Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Doporučená cena včetně DPH ??? Kč

ISBN 978-80-7422-511-6